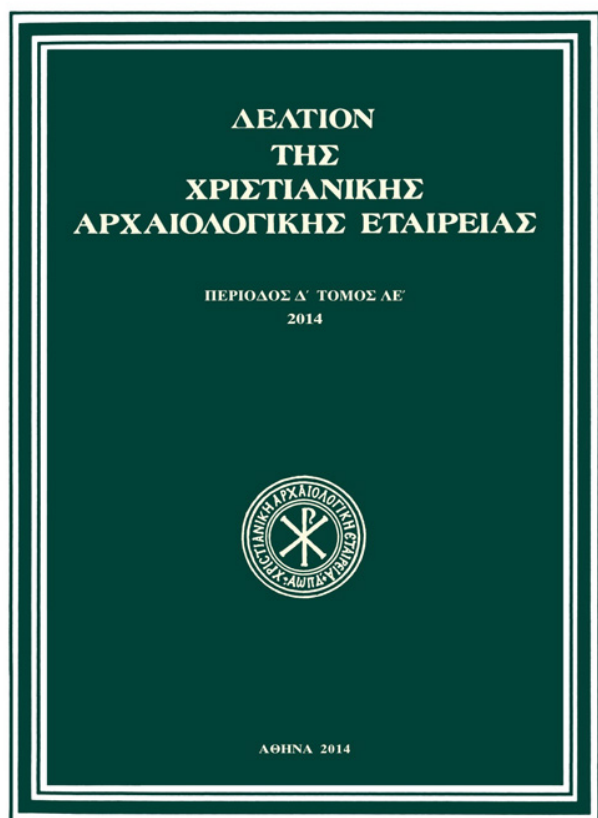

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 35 (2014)

Δελτίον ΧΑΕ 35 (2014), Περίοδος Δ'.

Το μαγκιπέο της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους

Πλούταρχος ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, Σταύρος ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/dchae.1747](https://doi.org/10.12681/dchae.1747)

Copyright © 2016, Πλούταρχος ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, Σταύρος ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ Π., & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Σ. (2016). Το μαγκιπέο της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 35, 9–18. <https://doi.org/10.12681/dchae.1747>

ΤΟ ΜΑΓΚΙΠΕΙΟ ΤΗΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ*

Η μελέτη εξετάζει το κτήριο του μαγκιπείου (χώρος παρασκευής του ψωμιού) της Μεγίστης Λαύρας στο Άγιον Όρος, ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα παλαιά μοναστηριακά μαγκιπεία. Ύστερα από την εξέταση των οικοδομικών φάσεων και των διαφόρων χαρακτηριστικών του, προτείνεται η χρονολόγηση του κτηρίου στο 16ο αιώνα, καθώς και η γραφική αποκατάσταση της αρχικής του μορφής.

Λέξεις κλειδιά

Μεταβυζαντινή περίοδος, 16ος αιώνας, 18ος αιώνας, μοναστηριακή αρχιτεκτονική, εργαστηριακοί χώροι, μαγκιπεία, Άγιον Όρος, μονή Μεγίστης Λαύρας.

Α. Με τον όρο «μαγκιπείον» ή, επί το λαϊκότερον, «μαγκιπειό»¹, ονομάζεται ακόμη και σήμερα στα ελληνικά μοναστήρια ο χώρος παραγωγής του ψωμιού, ο φούρνος, δηλαδή, της μονής. Ο όρος απαντά συχνά στη βυζαντινή γραμματεία εν γένει και ιδιαίτερα στα μοναστηριακά τυπικά². Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι στα

This study examines the building of the magkipeion (the place where bread was made) of Megisti Lavra on Mt. Athos, one of only a very few preserved old monastic magkipeia. Following an examination of its building phases and various features, a dating for the building to the 16th century is proposed, as well as the graphic reconstruction of its original form.

Keywords

Post-Byzantine period, 16th century, 18th century, monastic architecture, ancillary buildings, *magkipeion* (bread-preparation buildings), Mt. Athos, Megisti Lavra monastery.

Αθωνικά Τυπικά που συντάχθηκαν επί της βασιλείας Ιωάννου του Τζμισκή και Κωνσταντίνου Θ' του Μονομάχου αναφέρεται ότι τα μαγκιπεία των μεγάλων και πολυάνθρωπων αγιορείτικων μονών της Μεγίστης Λαύρας και του Βατοπεδίου διέθεταν μεγάλα ζυμωτήρια τα οποία κινούσαν ζευγάρια βοδιών³.

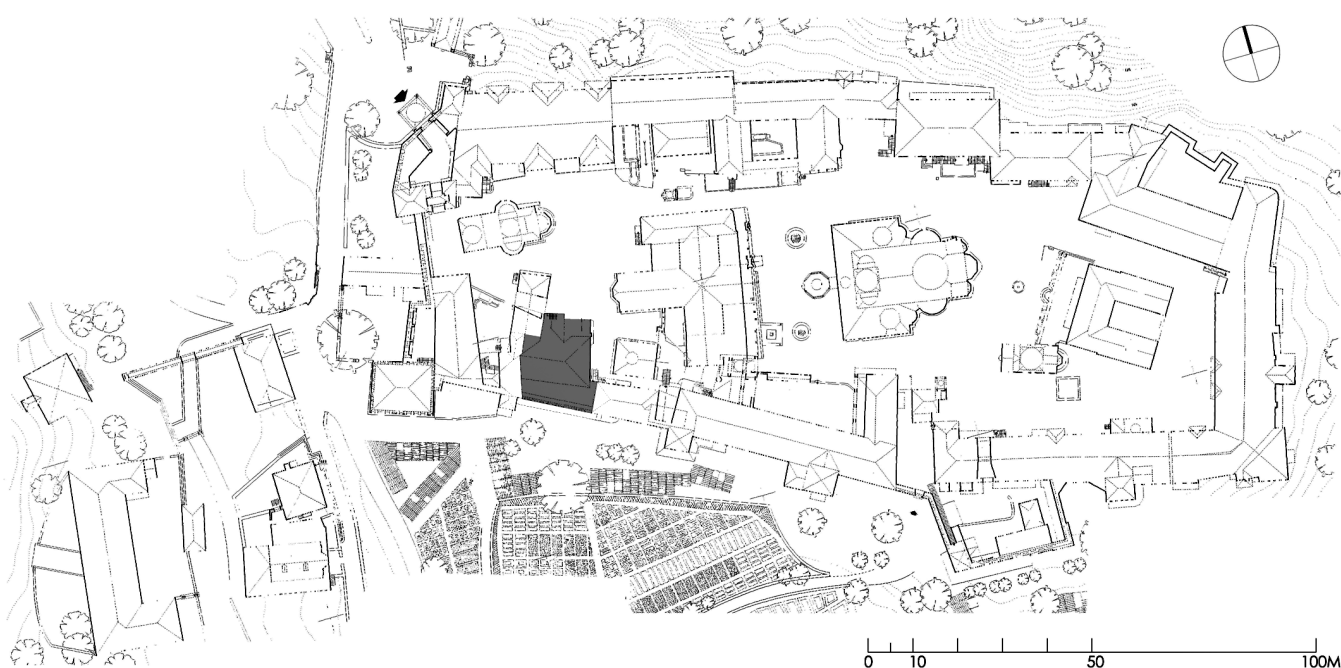
* Η μελέτη που ακολουθεί παρουσιάστηκε υπό μορφήν ανακοίνωσης στην Επιστημονική Συνάντηση «Η φωτιά πηγή ζωής, δύναμης και καθαρισμού», στις 3 Απριλίου 2011, Περίληψη της περιλαμβάνεται στα Πρακτικά της Συνάντησης [Πλ. Θεοχαρίδης – Στ. Μαμαλούκος, «Το Μαγκιπειό της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους», *Η φωτιά πηγή ζωής, δύναμης και καθαρισμού. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (Αθήνα, 1-3 Απριλίου 2011)*, Αθήνα 2013, 361-362]. Η μελέτη είναι καρπός του συνδυασμού των ερευνών του Πλούταρχου Θεοχαρίδη, ο οποίος ήδη από τη δεκαετία του 1980 είχε αρχίσει να ασχολείται κατά καιρούς με τη διερεύνηση του εξαιρετικά σημαντικού οικοδομικού συγκροτήματος της πρώτης τάξεως αθωνικής μονής, και του Σταύρου Μαμαλούκου, που ασχολήθηκε με το κτήριο του μαγκιπείου με αφορμή την εκπόνηση μεταξύ των ετών 1996 και 2001, από το Γραφείο Αρχιτεκτονικών Μελετών «Σταύρος Μαμαλούκος – Αναστασία Καμπόλη-Μαμαλούκου & Συνεργάτες», ύστερα από ανάθεση από την Ιερά Μονή, μιας μελέτης συντήρησης, αποκατάστασης και εκσυγχρονισμού του οικοδομικού συγκροτήματος της Τράπεζας, του μαγειρείου και του μαγκιπείου. Μια πρώτη παρουσίαση των στοιχείων που προέκυψαν από την εξέταση της οικοδομικής ιστορίας και της αρχιτεκτονικής του

μαγκιπείου επιχειρήθηκε το 2000, από τον Σταύρο Μαμαλούκο με τη συνδρομή του Πλούταρχου Θεοχαρίδη [Στ. Μαμαλούκος, «Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική του κτηριακού συγκροτήματος της Τράπεζας της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους», *20ο Συμπόσιο ΧΑΕ* (2000), 53-54]. Ευχαριστίες οφείλονται και από τη θέση αυτή στους πατέρες της μοναστικής αδελφότητα, ιδιαιτέρως δε στα τότε μέλη της επιτροπής έργων, ιερομονάχους Βασίλειο, Νικόδημο και Πρόδρομο (νυν καθηγούμενο της μονής), για την παροχή κάθε δυνατής βοήθειας επί τόπου και στο συνάδελφο Σταύρο Παρασκευόπουλο για την επισήμανση στο διαδίκτυο της φωτογραφικής απεικόνισης του 1916 (Εικ. 12).

¹ Προέρχεται από τις λατινικές λέξεις *mancipium* (ή *mancupium*) και *manceps*, η οποία στο Βυζάντιο, με τη μορφή *μάγκιψ* ή *μάγκιπος*, έλαβε την έννοια του τεχνίτη του δημόδους άρτου (Στ. Κουμανούδης, *Λεξικὸν λατινοελληνικόν*, Αθήνα 1999, 508). Πρβλ. τη μορφή *μανκουπίω* που απαντά στην επιγραφή του 1742 στο εξεταζόμενο κτήριο.

² Α. Ὁρλάνδος, *Μοναστηριακή Ἀρχιτεκτονική* (ἀνατύπωσης τῆς δευτέρας ἐκδόσεως), Αθήναι 1999, 71 σημ. 1.

³ D. Papachryssanthou, *Actes du Protaton*, Παρίσι 1975, 213, 228.

Εικ. 1. Μεγίστη Λαύρα. Τοπογραφικό με ένδειξη της θέσης του μαγκιπείου.

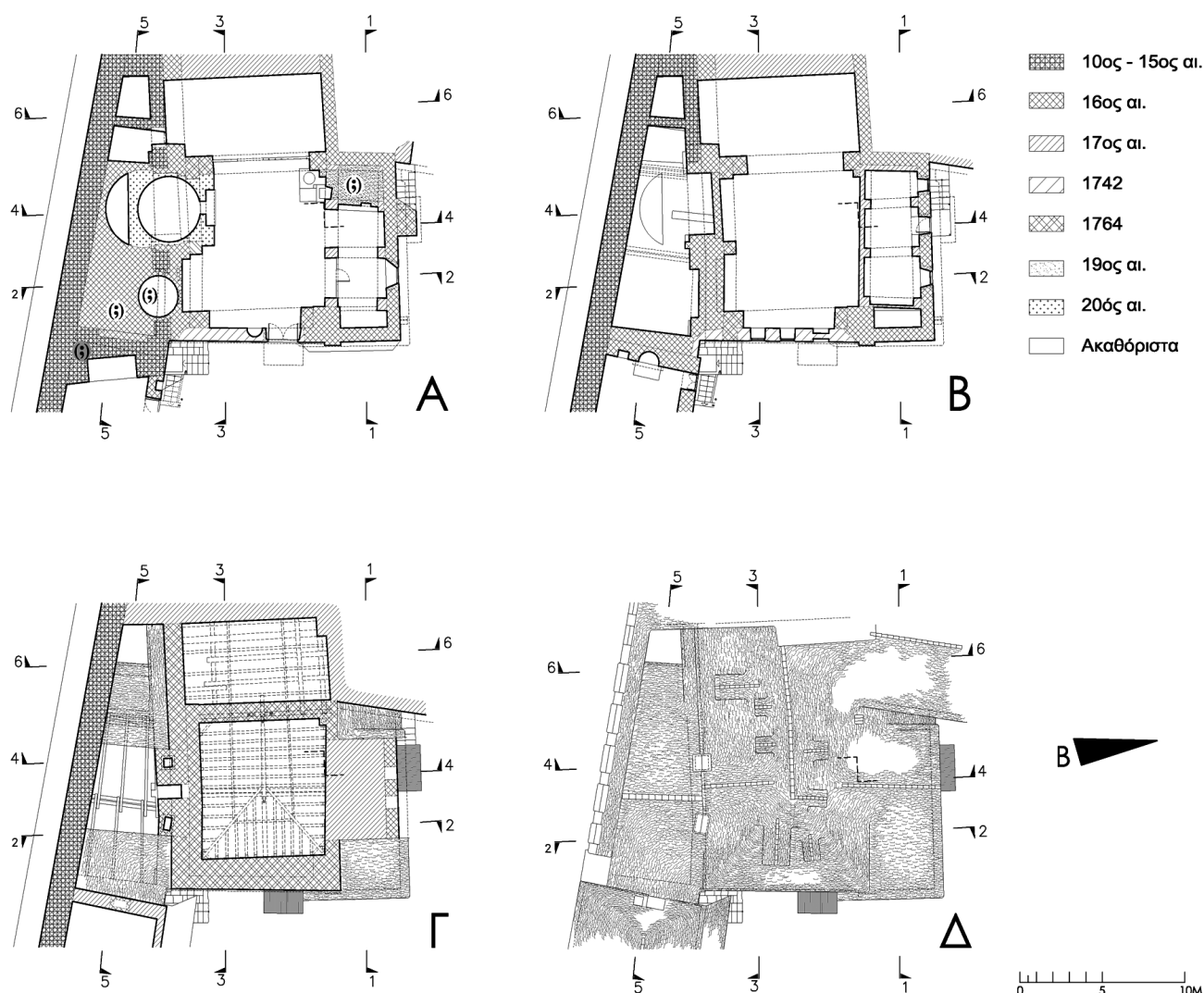
Εικ. 2. Μεγίστη Λαύρα, περιοχή μαγκιπείου. Αποψη από βορειοανατολικά. Αριστερά διακρίνεται η βορειοδυτική γωνία της Τράπεζας και δεξιά το κριθαρόσπιτο και ο πύργος του Τζιμισκή.

Σήμερα ελάχιστα παλαιά μοναστηριακά μαγκιπεία σώζονται. Είναι χαρακτηριστικό ότι ήδη το 1926 ο Ορλάνδος, στην πρώτη έκδοση της *Μοναστηριακής Αρχιτεκτονικής*, δεν είχε να παραθέσει παρά μόνον δύο παραδείγματα, εκείνα της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους και της μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο⁴.

Β. Το μαγκιπείο της Μεγίστης Λαύρας είναι αναμφίβολα, χάρη κυρίως στην παλαιότητά του, ένα από τα σημαντικότερα κτήρια του είδους αυτού των μοναστηριακών κτισμάτων που έφθασαν ως τις μέρες μας στο Άγιον Όρος. Πρόκειται για ένα κτήριο της νότιας κόρδας του περιβόλου, που βρίσκεται λίγα μέτρα δυτικότερα του μαγειρείου και στα νοτιοδυτικά της τράπεζας (Εικ. 1-2). Προς τα νότια το κτήριο προσκολλάται στο τείχος του περιβόλου μέσω κάποιων αδιευκρίνιστων ακόμη κατασκευών, που φαίνεται ότι ενσωματώνουν παλαιότερα κτηριακά κατάλοιπα. Προς τα δυτικά συνορεύει με τα

⁴ Ορλάνδος, ό.π. (υποσημ. 2), 71 και εικ. 95, 96 στις σ. 69, 70. Η αναφορά αυτή του Α. Ορλάνδου, καθώς και τα σχέδια κάτοψης και τομής που έχουν δημοσιευτεί από τον Π. Μυλωνά (Π. Μυλωνάς, *Εικονογραφημένο λεξικό του Αγίου Όρους Άθωνος*, Άτλας των είκοσι κυρίαρχων μονών, Wasmuth 2000, τχ. 3, πίν. 101.1) είναι και

οι μόνες βιβλιογραφικές αναφορές στο μαγκιπείο της Μεγίστης Λαύρας. Για το μαγκιπείο της μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο βλ. και Σ. Βογιατζής, *Η οικοδομική ιστορία της Ιεράς Μονής Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου*, Θεσσαλονίκη 2012, 64, 66, εικ. 78, 76, εικ. 99.

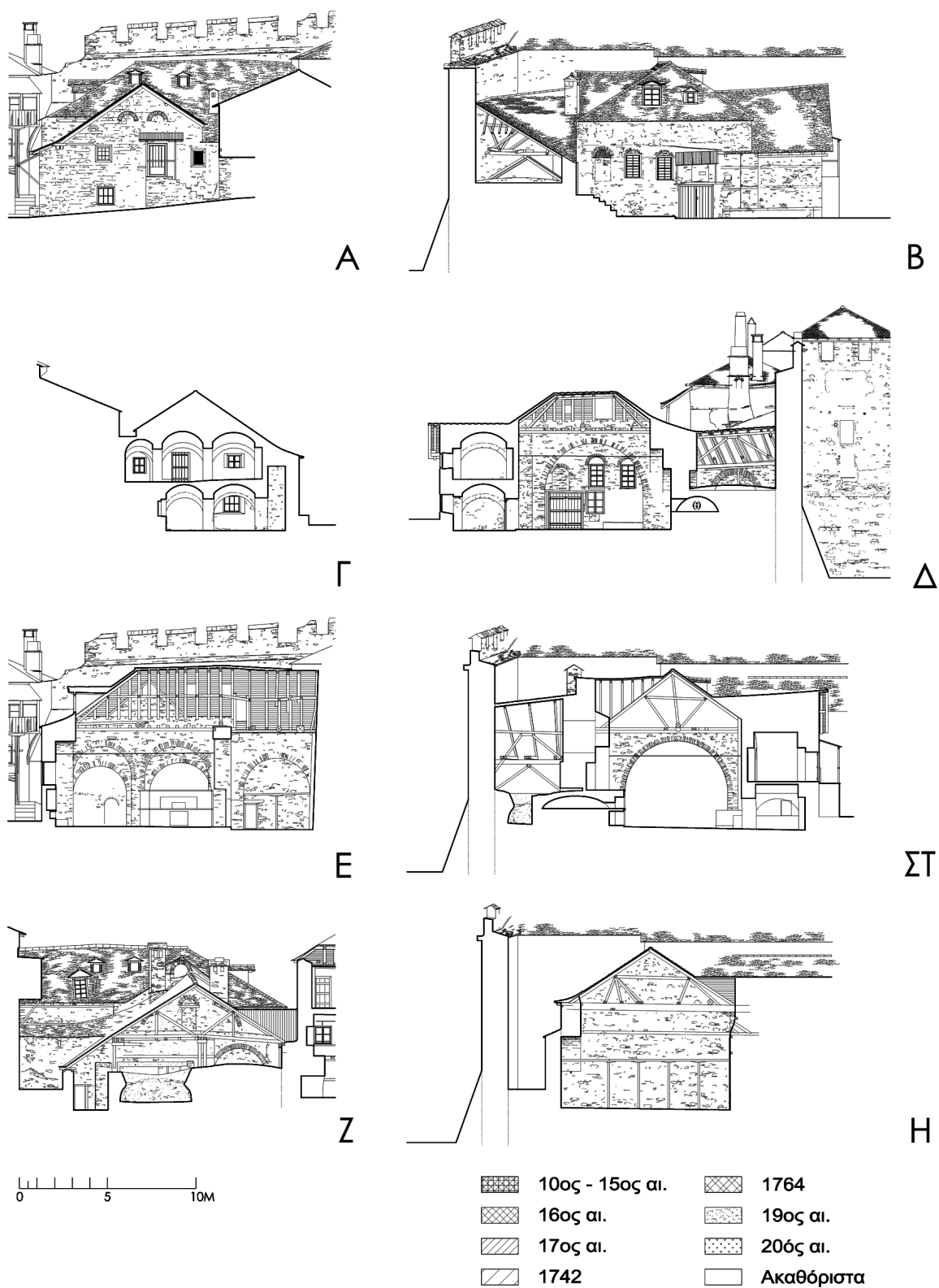
Εικ. 3. Μεγίστη Λαύρα, μαγκίπειο. Κατόψεις με ένδειξη των οικοδομικών φάσεων. Α. Κάτοψη 1, Β. Κάτοψη 2, Γ. Κάτοψη 3, Δ. Κάτοψη στεγών.

κτήρια της νοτιοδυτικής γωνίας του οικοδομικού συγκροτήματος της μονής.

Το κτήριο έχει σε κάτοψη σχήμα Τ (Εικ. 3-4). Το ανατολικό τμήμα του διαμήκους σκέλους του Τ καταλαμβάνει ο κύριος χώρος εργασίας του μαγκιπείου. Το δυτικό του τμήμα καταλαμβάνει η ξυλαποθήκη. Στο νότιο (το προς το τείχος) τμήμα του εγκάρσιου σκέλους του Τ βρίσκονται οι φούρνοι (Εικ. 3.Α, 4.Δ-Ζ, 6). Από τους δύο παλαιούς φούρνους που σημειώνονται στο σχέδιο του Α. Ορλάνδου⁵, ο ανατολικός είναι σήμερα αχρηστευμένος, ενώ ο δυτικός έχει εν μέρει καταστραφεί, εξαιτίας της κατασκευής ενός νεότερου φούρνου από συμπαγή

τούβλα, ο οποίος προεξέχει μέσα στο χώρο εργασίας. Στη βόρεια κύρια όψη του νεότερου αυτού φούρνου είναι εντοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα η οποία φέρει την επιγραφή: *Μνήσθητι, Κύριε, / τοῦ δούλου σου Θεοφίλου Μοναχοῦ / ἐν ἔτει 1964 χ' μηνί Μαΐω / Ἱερά Μεγίστη Λαύρα*. Το βόρειο τμήμα του εγκάρσιου σκέλους του Τ καταλαμβάνεται από δύο επάλληλους θολοσκέπαστους ορόφους μικρού ύψους (Εικ. 3.Α, Β, 4.Γ, Δ, ΣΤ, 7-8).

⁵ Ορλάνδος, ό.π. (υποσημ. 2), εικ. 95 στη σ. 69.

Εικ. 4. Μεγίστη Λαύρα, μαγκιπέιο. Τομές και όψεις. Α. Βόρεια όψη, Β. Ανατολική όψη, Γ. Τομή 1-1, Δ. Τομή 2-2, Ε. Τομή 3-3, ΣΤ. Τομή 4-4, Ζ. Τομή 5-5, Η. Τομή 6-6.

Εικ. 5. Μεγίστη Λαύρα, μαγκιπείο. Άποψη από βορειοανατολικά.

Στον κάθε ένα από αυτούς ένα σύστημα παραστάδων και πεσσών φέρει τόξα τα οποία, με τη σειρά τους φέρουν φουρνικά διατεταγμένα κατά μήκος της βόρειας πλευράς του κτηρίου. Ο χώρος του ισογείου επικοινωνεί και συνδέεται λειτουργικά με τον κύριο χώρο εργασίας του μαγκιπείου (Εικ. 8). Ο Ορλάνδος, στην κάτοψή του, τον ονομάζει «ζυμωτήριο». Ο χώρος του ορόφου χρησίμευε παλαιότερα ως αλευραποθήκη.

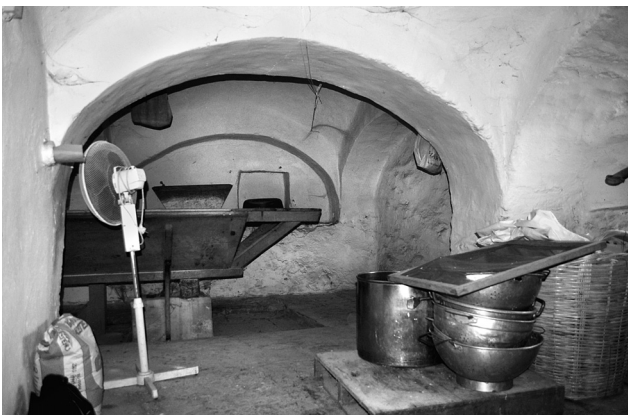
Η προσπέλαση στο μαγκιπείο γίνεται μέσω φαρδιάς θύρας που ανοίγεται στην ανατολική όψη του, στα νότια μιας ελαφρά προεξέχουσας παραστάδας. Έκκεντρα επάνω από τη θύρα υπάρχει αβαθές τυφλό αψίδωμα, δηλώνοντας ότι αυτή ήταν αρχικά στενότερη (Εικ. 3.Α, Β, 4.Β, 9). Αμέσως νότια της θύρας εσωτερικά, στον ανατολικό τοίχο του κύριου χώρου, είναι διαμορφωμένη τοιχογραφημένη κόγχη – προσκυνητάρι με παράσταση της

Εικ. 6. Μεγίστη Λαύρα, μαγκιπείο. Άποψη εσωτερικού κύριου χώρου προς νότια.

Εικ. 7. Μεγίστη Λαύρα, μαγκιπείο. Άποψη εσωτερικού κύριου χώρου προς ανατολικά.

Εικ. 8. Μεγίστη Λαύρα, μαγκιπείο. Άποψη εσωτερικού κύριου χώρου προς βορειοανατολικά.

Εικ. 9. Μεγίστη Λαύρα, μαγκιπείο. Άποψη εσωτερικού ζυμωτηρίου προς δυτικά.

Εικ. 10. Μεγίστη Λαύρα, μαγκιπείο. Άποψη εσωτερικού στέγης φούρνων προς ανατολικά.

Θεοτόκου Πλατυτέρας (Εικ. 3.Α, 4.Δ, 9). Στην κατώτερη ζώνη της κόγχης παριστάνονται, από αριστερά, ο άγιος Αθανάσιος (προφανώς ο Αθωνίτης), ένας αδιάγνωστος νεαρός άγιος και ο άγιος Νικόλαος. Οι τοιχογραφίες σώζονται σε μέτρια κατάσταση, βαριά επιζωγραφισμένες. Δύο τοξωτά παράθυρα που ανοίγονται στον ανατολικό τοίχο φωτίζουν τον κύριο χώρο εργασίας. Νοτιότερα υπάρχει ακόμη ένα παράθυρο, αποφραγμένο. Ένα παράθυρο φωτίζει τους ισόγειους θολοσκεπαστους χώρους στο βόρειο τμήμα του κτηρίου. Η προσπέλαση των θολοσκεπαστων χώρων του ορόφου γίνεται από θύρα που ανοίγεται στη βόρεια πλευρά του. Σε αυτήν οδηγεί εξωτερική κτιστή κλίμακα (Εικ. 3.Α, Β, 4.Α, ΣΤ, 5). Δύο παράθυρα, διαμορφωμένα, επίσης, στη βόρεια πλευρά, φωτίζουν τους χώρους αυτούς. Ψηλότερα, στο αέτωμα, διακρίνονται δύο αποφραγμένα τοξωτά παράθυρα (Εικ. 3.Γ, 4.Α, 5).

Στη νότια όψη του κτηρίου δύο επιγραφές, η μία σε μαρμάρινη πλάκα στα βόρεια του αψιδώματος της θύρας και η άλλη σε σανίδι εντοιχισμένο στο τυφλό αψίδωμα της θύρας, αναφέρουν αντίστοιχα: 1742 ΙΟΥΝΙΩ, 29 / + ΑΝΑΚΑ[Ι]ΝΙΘΗ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΜΑΝΚΟΥ/Π[Ι]Ω, ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟCΙ/ΩΤΑΤΟΥ Κ[Υ]Ρ[Ι]ΟΥ

ΑΝΘΙΜΟΥ ΣΚΕΥΟ/ΦΥΛΑΞ ΔΕ, Δ[Ι]ΟΝ[Υ]C[Ι]ΟC / και + ΑΨΞΔ(=1764)ΦΚ / ΤΟ ΜΑΝΚΥΠΙΟΝ ΕΠΥΡΠΟΛΥΘΙ / ΜΕΤΑΚ[ΑΙ]ΝΙΘΗ ΔΕ ΗΓΟΥΜ[Ε]ΝΕΥΟΝΤΟΣ ΑΒΑΚΟΥ[Μ] / Π[Α]ΡΑ ΒΑΓΕΑΝΟΥ ΛΕΑΤΟΜΗΤΕ ΤΟ ΠΑΡΟΝ⁶. Ο Βαγεανός (Βαγιανός, μάλλον) που αναφέρεται στο τέλος της δεύτερης επιγραφής είναι αναμφίβολα ο αρχιμάστορας του έργου της ανακαίνισης, καθώς διαθέτουμε μαρτυρίες για τον άμεσο συσχετισμό (ακόμη και στην προσαγόρευσή τους) λατόμων και οικοδόμων⁷. Στο *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, που συνέταξαν το 1904 οι G. Millet, J. Pargoire και L. Petit περιλαμβάνεται ακόμα μια επιγραφή, που αποδίδεται στο «φούρνο, πίσω από την τράπεζα, κοντά στο μαγειρείο, δεξιά του στομίου του πρώτου φούρνου», στοιχεία που δείχνουν ότι πρόκειται πιθανότατα για το κτήριο που μας απασχολεί, με τους δύο φούρνους στο εσωτερικό του. Η επιγραφή εκείνη ήταν ένα χάραγμα με τη χρονολογία 17 Μαΐου 1531⁸.

Οι τοίχοι του κτηρίου είναι κτισμένοι με ενισχυμένη με ξυλοδεσιές λιθοδομή από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα και αρμολογημένοι σε διάφορες φάσεις με διαφόρων ειδών αρμολογήματα. Το κτήριο καλύπτεται με αλληλοτενιόμενες ξύλινες στέγες, μια τρίριχτη και δύο δίριχτες (Εικ. 3.Δ, 4.Δ-Η, 10), κατασκευασμένες κατά τον τυπικό στο Άγιον Όρος τρόπο, με πυκνά ατελή ξυκτά, τα ψαλίδια των οποίων πατούν εναλλάξ σε ελκυστήρες και κοντά πέλματα (τακούνια). Η τρίριχτη στέγη φέρεται εν μέρει από το σύστημα των λίθινων τόξων τα οποία ορίζουν τον κύριο χώρο εργασίας. Το δάπεδο του χώρου εργασίας είναι στρωμένο με τσιμεντοκονία.

Γ. Ιδιαίτερα σύνθετη φαίνεται ότι είναι η οικοδομική ιστορία του κτηρίου του μαγκιπείου (Εικ. 3). Η πλήρης διευκρίνησή της αναμφίβολα απαιτεί επίπονη και συστηματική εργασία έρευνας και τεκμηρίωσης, που θα περιλαμβάνει λεπτομερή εξέταση όλων των περιοχών του, κάτι που πρέπει οπωσδήποτε να γίνει κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης των εργασιών της αποκατάστασης του κτηρίου. Μια τέτοια εργασία θα προσφέρει πολύτιμα στοιχεία για την παλαιότερη ιστορία τόσο του ίδιου του

⁶ G. Millet – J. Pargoire – L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, Παρίσι 1904 (Αθωνικά Ανάλεκτα 1), Θεσσαλονίκη 2004 (αναστατική επανέκδοση), 135, επιγραφές αριθ. 404, 405.

⁷ Στα τέλη της δεκαετίας του 1830, ο Α. Didron [«Le Mont Athos», *Annales Archéologiques* 23 (1863), 257-258] άκουγε τον ηγούμενο της μονής Αγίου Παύλου στο Άγιον Όρος, να αποκαλεί λατόμο τον αρχιμάστορα και λιθοξόο του υπό ανέγερση τότε νέου καθολικού. Βλ. σχετικά και στο υπό δημοσίευση άρθρο του Πλ. Θεοχαρίδη, «Το οικοδομικό συγκρότημα της Μονής Αγίου Παύλου και

το παρεκκλήσι του Αγίου Γεωργίου», σημ. 19, στο Ε. Τσιγαρίδας (επιμ.), *Μονή Αγίου Παύλου, οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου Αγίου Γεωργίου*. Γνωρίζουμε, επίσης, από συμφωνητικά οικοδομικών εργασιών, ότι η εξασφάλιση και εξόρυξη των απαραίτητων λίθων γινόταν από το ίδιο το οικοδομικό συνεργείο. Βλ. π.χ. Ευ. Ξηροποταμνός, *Η ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Ἄθω ἱερά, βασιλική, πατριαρχική καὶ σταυροπηγιακή σεβασμία μονὴ τοῦ Ξηροποτάμου*, Θεσσαλονίκη 1971, 75-76 (συμφωνητικό του έτους 1747).

⁸ Millet – Pargoire – Petit, ό.π. (υποσημ. 6), 135, επιγραφή αριθ. 403.

μαγκιπείου, όσο και του οικοδομικού συγκροτήματος της Μεγίστης Λαύρας εν γένει. Θα πρέπει λ.χ. να ερευνηθεί συστηματικά ο αχρηστευμένος ανατολικός φούρνος, για τον οποίο διαθέτουμε ένα χρονολογικό *terminus ante quem* από το χάραγμα του 1531 που διέσωσαν οι G. Millet, J. Pargoire και L. Petit. Εκεί, στην περιοχή της επαφής του μαγκιπείου με το βυζαντινό τείχος του περιβόλου της μονής, αναμφίβολα θα αποκαλυφθούν ενδιαφέροντα στοιχεία για τις βυζαντινές φάσεις σε αυτήν την περιοχή της μονής. Καθώς μάλιστα μπορεί να θεωρηθεί εύλογη η υπόθεση ότι η θέση του μαγκιπείου δεν πρέπει να άλλαξε μέσα στους αιώνες, αφού και η Τράπεζα της μονής παρέμεινε στην ίδια θέση⁹, δεν αποκλείεται οι ανασκαφικές έρευνες να φέρουν στο φως τεκμήρια και για το αρχικό μαγκιπέιο του 10ου αιώνα που αναφέρουν οι γραπτές πηγές¹⁰.

Από την εξέταση της διαδοχής των οικοδομικών του στοιχείων μπορεί να αποκατασταθεί με κάποια ασφάλεια η αρχική κάτοψη του ίδιου του κτηρίου του μαγκιπείου (Εικ. 11.Α-Ε), η οποία φαίνεται ότι αν και έχει πολύ σοβαρά αλλοιωθεί εσωτερικά, έχει διατηρήσει σε γενικές γραμμές το χαρακτηριστικό της, σχήματος Τ, περιγράμμα. Το νότιο, προς το τείχος, τμήμα του εγκαρσίου σκέλους του Τ, κατελάμβαναν εξαρχής οι φούρνοι (Εικ. 11.Α, Γ). Είναι πολύ πιθανό ότι το κτήριο διαμορφώθηκε χρησιμοποιώντας τοίχους ενός παλαιότερου κτηρίου, καθώς ο νότιος τοίχος του, που φαίνεται ότι διατηρήθηκε στη συνέχεια από τους φούρνους, προϋπήρχε και συνέχιζε δυτικότερα. Αρχικά το μαγκιπέιο καλυπτόταν πιθανότατα με δύο αλληλοτεμνόμενες, ισοϋψείς, δίρριχτες ξύλινες στέγες, από τις οποίες διατηρείται μόνο το βόρειο τμήμα του εγκαρσίου σκέλους και η περιοχή έδρασης των ψαλιδιών στο δυτικό άκρο του βόρειου τοίχου. Ένα ίχνος δίρριχτης στέγης που διατηρείται επάνω στο τείχος του περιβόλου ενδεχομένως ανήκει στο πέρας του νότιου τμήματος του εγκαρσίου σκέλους της στέγης, αν και το μεγάλο άνοιγμα (παράθυρο;) στο νότιο αέτωμα πάνω από τους φούρνους δεν αποκλείεται να δηλώνει ότι η στέγη τελείωνε εκεί και ότι οι φούρνοι καλύπτονταν αρχικά με άλλο τρόπο.

Επίσης, δεν είναι ακόμη φανερό τι ήταν τα δύο άνισα τεταρτοκυκλικά τόξα που εμφανίζονται στη νότια όψη του αετώματος. Η στέγη του διαμήκους σκέλους πρέπει να σχημάτιζε αέτωμα και στην ανατολική όψη του κτηρίου (Εικ. 11.Δ). Η λειτουργική οργάνωση του υπόλοιπου εσωτερικού χώρου δεν είναι γνωστή. Η προσπέλαση στο κτήριο πρέπει να γινόταν από θύρα που ανοιγόταν στον ανατολικό του τοίχο, ενδεχομένως στον άξονα του χώρου (Εικ. 11.Α.Δ). Στο αέτωμα του βόρειου τοίχου του εγκαρσίου σκέλους ανοίγονταν συμμετρικά δύο τοξωτά παράθυρα, με τόξα στενά, που περιβάλλονται από πλίνθινη ταινία (Εικ. 11.Β-Ε).

Από ορισμένα μορφολογικά του στοιχεία, όπως η γενική σύνθεση των αρχικών όψεων και η μορφή των αρχικών ανοιγμάτων του, καθώς και από χαρακτηριστικά στοιχεία των παλαιότερων σωζόμενων ξυλοκατασκευών του, όπως το ελεύθερα ιστάμενο έξω από τη βόρεια όψη ατελές ζευκτό, του οποίου ο ανατολικός αμείβων πατά σε πέλμα με χαρακτηριστικό διάκοσμο (κάτι που, όπως φαίνεται, συνέβαινε αρχικά και με το δυτικό αμείβωντα)¹¹, το μαγκιπέιο της Μεγίστης Λαύρας μπορεί να χρονολογηθεί στο 16ο ή στον πρώιμο 17ο αιώνα. Η χρονολογία 1531 του χαράγματος που υπήρχε στον πρώτο (τον ανατολικό) από τους παλαιούς φούρνους δηλώνει ότι ο φούρνος αυτός είτε κατασκευάστηκε τότε ή είναι παλαιότερος. Δεν αποκλείεται το 1531 να αποτελεί ένα *terminus ante quem* για την οικοδόμηση και ολοκλήρου του κτηρίου του μαγκιπείου. Πάντως το κτήριο είναι προγενέστερο του λεγόμενου Κριθαρόσπιτου, το οποίο μπορεί να αποδοθεί στο 17ο αιώνα¹². Το ενδιαφέρον αυτό κτίσμα οικοδομήθηκε στα βορειοδυτικά του μαγκιπείου αποκόπτοντας το δυτικό άκρο του αετώματος της βόρειας όψης του (Εικ. 4.Α, 5).

Αξιοσημείωτη είναι η τυπολογία που προκύπτει για το αρχικό κτήριο, με τη σταυρόσχημη στέγη που κάλυπτε τη σχήματος Τ κάτοψή του. Έκδηλη είναι η αναφορά της στέγης στη σταυρόσχημη ξύλινη στέγη της Τράπεζας της μονής, για την οποία προτείναμε σε πρόσφατο άρθρο μας τη χρονολόγηση στα 1512¹³. Κοινά στα

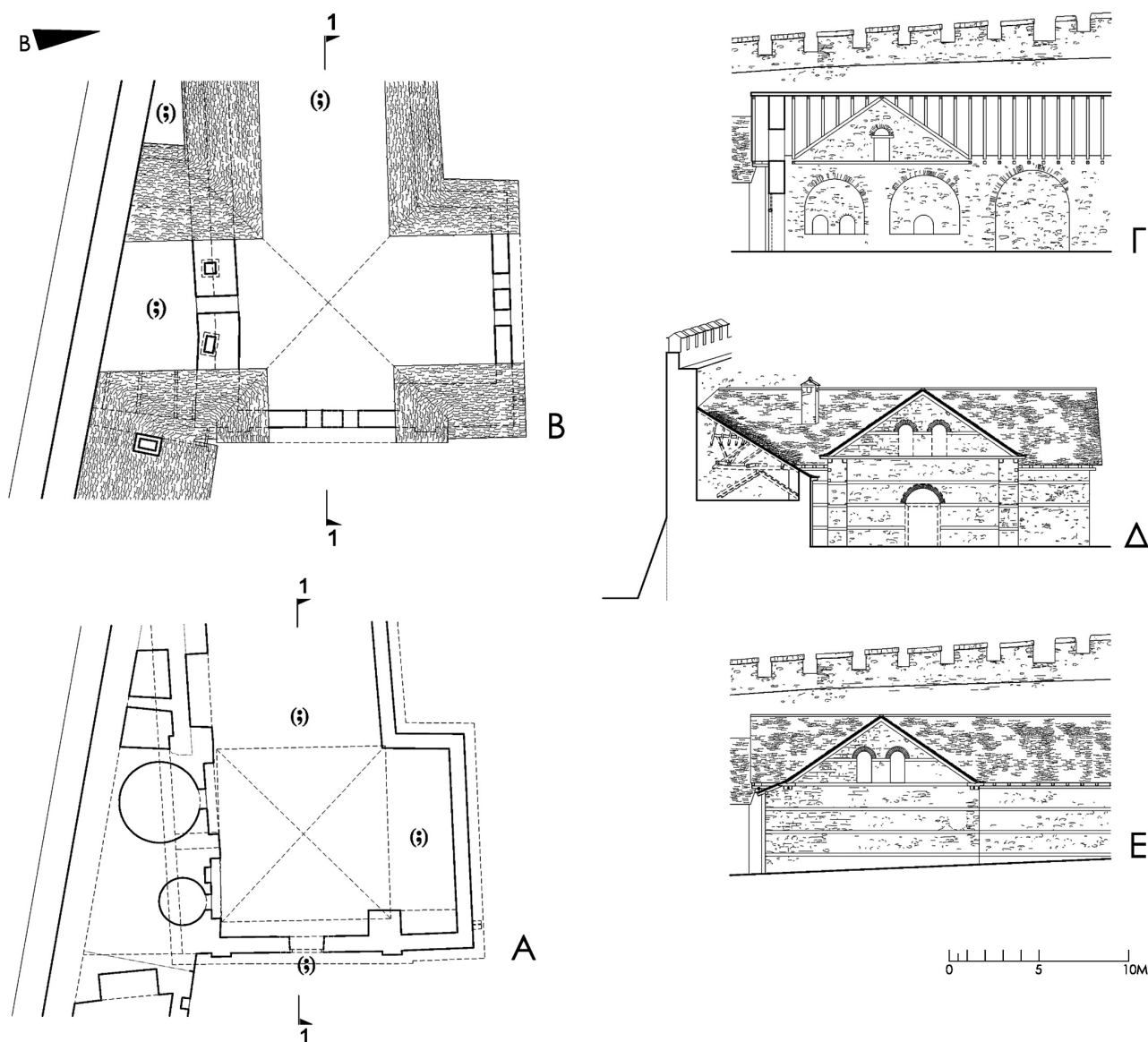
⁹ Πλ. Θεοχαρίδης – Στ. Μαμαλούκος, «Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική του κτηριακού συγκροτήματος της τράπεζας της Μεγίστης Λαύρας», ΔΧΑΕ ΛΒ' (2011), 43-45.

¹⁰ Βλ. παραπάνω υποσημ. 3.

¹¹ Πλ. Θεοχαρίδης, «Αρχιτεκτονική του ξύλου και ξύλινες κατασκευές στο Άγιον Όρος κατά τον 15ο και 16ο αιώνα», Πρακτικά του ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου το Άγιον Όρος στον 15ο και 16ο αιώνα, Θεσσαλονίκη 2012, 517-542 (για στέγες τέτοιες μορφής, βλ. 523-524 και για το διάκοσμο των πελμάτων, βλ. 539, εικ. 15).

¹² Πλ. Θεοχαρίδης, «Ορισμένα χαρακτηριστικά στοιχεία των ξύλινων κατασκευών στα μοναστήρια του Αγίου Όρους κατά τον 16ο και 17ο αιώνα», 4ο Συμπόσιο ΧΑΕ (1984), 23 και ο ίδιος, «Παραδείγματα κατοικίας σε αγιορειτικά οχυρά, πύργους και εξωμοναστηριακά κελιά», στο Πλ. Θεοχαρίδης – Π. Φουντάς – Στ. Στεφάνου, «Άγιον Όρος», Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τ. 8, Μακεδονία Β' – Θράκη, Αθήνα 1991, 276.

¹³ Θεοχαρίδης – Μαμαλούκος, «Τράπεζα Μεγίστης Λαύρας», ό.π. (υποσημ. 9), 44-45.

Εικ. 11. Μεγίστη Λαύρα, μαγκιπείο. Αναπαράσταση. Α. Κάτοψη 1, Β. Κάτοψη 2, Γ. Τομή 1-1, Δ. Ανατολική όψη, Ε. Βόρεια όψη.

δύο κτήρια είναι, επίσης, και τα ατελή ζευκτά που προεξέχουν στα αετώματα, μορφή που είναι χαρακτηριστική για τους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας σε ναούς της Βαλκανικής, αλλά πιθανότατα και για βυζαντινά κτήρια¹⁴.

¹⁴ Θεοχαρίδης, «Αρχιτεκτονική του ξύλου στο Άγιον Όρος», ό.π. (υποσημ. 11), 523-524. Πρβλ. Αι. Οικονόμου, «Η αρχιτεκτονική του ναού του Αγίου Νικολάου στη Βεύη (Μπάνιτσα) Φλώρινας», *Εκκλησίες* 7, Θεσσαλονίκη 2013, 185. Βλ. Πλ. Θεοχαρίδης, «Παρατηρήσεις στις ξύλινες, δόρυχτες στέγες 15ου-17ου αιώνα στην Κύπρο και στη νότια Βαλκανική», *Συμπόσιο Αρχιτεκτονική της*

Η παλαιότερη από τις δύο επιγραφές της ανατολικής όψης μας πληροφορεί ότι το μαγκιπείο *ἀνακαινίσθη* το 1742. Πιθανώς στις επισκευές της εποχής αυτής πρέπει να αποδοθεί μια μερική ανακατασκευή του ανατολικού τοίχου του κτηρίου, ο οποίος φαίνεται ότι είχε υποστεί

Κύπρον (Λευκωσία 22-24/11/2013), Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών (υπό έκδοση). Σταυρόσχημη ήταν και η παλαιά Τράπεζα της μονής Βατοπεδίου, πιθανότατα βυζαντινή (στη θέση της επίσης σταυρόσχημης σημερινής, του 1785), βλ. Πλ. Θεοχαρίδης, «Τό συγκρότημα τοῦ περιβόλου», *Τερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση - Ιστορία - Τέχνη*, Άγιον Όρος 1996, τ. 1, 155.

ισχυρή απόκλιση ή και είχε καταρρεύσει, κατά την οποία διαμορφώθηκαν, επίσης, η σημερινή θύρα και τα ανοίγματα των παραθύρων του. Είναι αξιοσημείωτο ότι η άνω ξυλοδεσιά του αποκεκλιμένου αρχικού προσώπου του τοίχου, στα νότια της παραστάδας, αφέθηκε στη θέση της κατά την ανακατασκευή και απλώς απολαξεύτηκε εξωτερικά ώστε να μην εξέχει από το νέο, κατακορυφωμένο πρόσωπο. Τα τόξα των παραθύρων κτίστηκαν με τούβλα διαφόρων διαστάσεων και χωρίς περιβάλλουσα πλίνθινη ταινία.

Η δεύτερη επιγραφή αναφέρεται σε επισκευή του κτηρίου που έγινε μετά από πυρκαγιά που συνέβη το 1764. Οι, πιθανότατα, εκτεταμένες επεμβάσεις της εποχής αυτής, φαίνεται ότι αφορούσαν τον εσωτερικό χώρο, με την εισαγωγή των ισχυρών πεσσών και τόξων που φέρουν τη σημερινή τριόριχτη ξύλινη στέγη του διαμήκους σκέλους του Τ, η οποία κατασκευάστηκε σε στάθμη ψηλότερη από εκείνη της αρχικής.

Η κατασκευή των θολωτών χώρων του βόρειου άκρου του εγκαρσίου σκέλους του Τ, που χωρίζεται με κατασκευαστικούς αρμούς από τους εξωτερικούς τοίχους του κτηρίου, πρέπει να είναι παλαιότερη της πυρκαγιάς του 1764. Αυτό εξηγεί γιατί δεν κάρηκε η στέγη του βόρειου σκέλους. Δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε, προς το παρόν, πότε ακριβώς προστέθηκαν οι θολωτοί χώροι. Ενδεχομένως αυτό έγινε στα 1742, αλλά δεν αποκλείεται να έγινε το 17ο, ή ακόμα, ίσως, και το 16ο αιώνα, μετά την αρχική οικοδόμηση του μαγκιπείου. Όταν κατασκευάζονταν οι θόλοι η αρχική κάλυψη και τα εσωτερικά ξυκτά της στέγης του βόρειου σκέλους του κτηρίου πρέπει να ανασύρθθηκαν και στη συνέχεια η στέγη να αποκαταστάθηκε, χωρίς να αλλάξει η γεωμετρία της. Ο νότιος τοίχος των θολωτών χώρων φαίνεται ότι κτίστηκε κάτω από τον εσωτερικό ελκυστήρα του βόρειου σκέλους της αρχικής στέγης, τον οποίο και άφησε στη θέση του, ορατό στο νότιο πρόσωπό του. Οι λόγοι που υπαγόρευσαν την κατα-

Εικ. 12. Μεγίστη Λαύρα, μαγειρείο. Άποψη από βορειοδυτικά (1918). Στο άκρο δεξιά διακρίνεται το ξύλινο στέγαστρο της ανατολικής όψης του μαγκιπείου.

σκευή των θολωτών χώρων, άδηλοι επίσης προς το παρόν, σχετίζονται ενδεχομένως με την ανάγκη ασφαλέστερης φύλαξης των αλεύρων.

Σε μία φωτογραφία της *Médiathèque de l'architecture et du patrimoine* (Εικ. 12) εμφανίζεται ένα ξύλινο στέγαστρο έξω από την ανατολική πλευρά του μαγκιπείου, το οποίο πρέπει να περιοριζόταν στο βόρειο άκρο της, όπως δείχνουν τα σωζόμενα ίχνη του πάνω στην ανατολική όψη. Η κατασκευή του στεγαστρου ήταν πιθανώς σύγχρονη με την ανακατασκευή του ανατολικού τοίχου, το 1742, ίσως όμως και προγενέστερη, του 17ου αιώνα. Πάντως το στέγαστρο φαίνεται ότι δεν έπαθε ζημιές από την πυρκαγιά του 1764. Σημειώνουμε τις χαρακτηριστικές για την πρόμη τουρκοκρατία μορφές των διακρινόμενων ξύλινων μελών του, και συγκεκριμένα του επικράνου, των «σόκορων» των δύο επιστυλίων και του πέλματος του ψαλιδιού¹⁵, καθώς και του ανεστραμμένου κιονόκρανου με μορφή χαρακτηριστική της οθωμανικής αρχιτεκτονικής που χρησίμευε ως βάση του γωνιακού στύλου.

¹⁵ Θεοχαρίδης, «Αρχιτεκτονική του ξύλου στο Άγιον Όρος», ό.π. (υποσημ. 11) και ο ίδιος, «Χαρακτηριστικά ξύλινων κατασκευών», ό.π. (υποσημ. 12).

Προέλευση εικόνων

Εικ. 1: Μυλωνάς, ό.π. (υποσημ. 4), πίν. 101.1. Εικ. 2: Πλ. Θεοχαρίδης, Οκτώβριος 2012. Εικ. 6: Πλ. Θεοχαρίδης, Φεβρουάριος 2012. Εικ. 5, 7, 8, 9, 10: Στ. Μαμαλούκος, Φεβρουάριος 2012. Εικ. 12: Charles Martel, 1918, *Ministère de la Culture de la France - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN, GR KMC 8723*. Το link είναι: http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/memsmn_fr?ACTION=R

ETROUVER&FIELD_1=Cmemo1&VALUE_1=&FIELD_2=EDIF &VALUE_2=Lavra&FIELD_3=Cmemo4&VALUE_3=&FIELD_4=DATPV&VALUE_4=1918&FIELD_5=AUTP&VALUE_5=&FIELD_6=Caut&VALUE_6=&FIELD_7=Exposition&VALUE_7=&FIELD_8=Lieu%20conservation%20original&VALUE_8=&FIELD_9=Personne%20photographi%e9e&VALUE_9=&FIELD_10=MCL&VALUE_10=%20&FIELD_11=TOUT&VALUE_11=&NUMBER=49&GRP=9&REQ=%28%28Lavra%29%20%3aEDIF%20%20ET%20%20%28%281918%29%20%3aDATPV%20%29%29&USRNAME=body&USRPWD=4%244P&SPEC=9&SYN=1&IMLY=&MAX1=1&MAX2=1&MAX3=50&DOM=All
N° photographie: GR KMC 8723

Τέλος, εργασίες περιορισμένης σχετικά έκτασης έγιναν στο μαγκιπείο στα μεταπολεμικά χρόνια, περί το έτος 1964, όταν κατασκευάστηκε και ο νεότερος φούρνος στο εσωτερικό του. Ανάμεσά τους, η ανακατασκευή κουφωμάτων, η κατασκευή δαπέδου από τσιμεντοκονία, η κατασκευή οροφής και η διαμόρφωση του ξύλινου τοίχου που χωρίζει το χώρο της παρασκευής του ψωμιού από την ξυλαποθήκη. Οι εργασίες αυτές, αν και επέφεραν απaráδεκτες αλλοιώσεις στο ιστορικό κτή-

ριο, εξασφάλισαν τη συνέχεια της λειτουργίας του, η οποία έτσι συνεχίζεται αδιάκοπα επί 500 και πλέον χρόνια έως σήμερα.

Αρχιτέκτων-Αναστηλωτής
plutheo@gmail.com

Πανεπιστήμιο Πατρών
smamaloukos@geam-mnimeio.gr

Ploutarchos Theocharidis – Stavros Mamaloukos

THE *MAGKIKEION* OF MEGISTI LAVRA, MT. ATHOS

The *magkipeion* (that is, the building for bread-preparation) of Megisti Lavra is a few meters west of the kitchen and southwest of the monastery's refectory. It is one of only a small number of preserved old monastic *magkipeia*. The building is T-shaped (Figs 3, 4). The eastern part of the long arm of the T was taken up by the *magkipeion*'s main workspace. Its western part was occupied by its woodshed. In the southern part (towards the fortification wall) of the cross-arm of the T were the ovens (Fig. 6). The northern part of the cross-arm of the T was occupied by two superimposed low-ceilinged vaulted floors (Figs 7-8).

Following an examination of the building phases and its various features, a 16th century dating is proposed for the building. The *magkipeion* was subject to at least two significant repairs, dating by inscriptions on its main façade to 1742 and 1764. A third inscription preserved by Millet, Pargoire and Petit (carved with the date 17 May 1531; see n. 8) must be considered a *terminus ante quem* for the eastern oven (no longer in use today), if not for the building of the entire *magkipeion*. It is very probable that the building was configured by using the walls of an older building, since its south wall, which appears to have been subsequently pierced by the ovens, preexisted the building and continued further west. During future restoration work on the building, beyond the general investigation and documentation needed to clarify its history, the eastern oven and the small, indeterminate area intervening until the (Byzantine) south fortification wall of the monastery enclosure wall should be subject to particular investigation. Important evidence may emerge not only for the earlier Byzantine *magkipeion* (it is

mentioned in the sources that a yoke of oxen pulled the bread-kneader in the 10th century), but also concerning the organization of the Megisti Lavra building complex.

From the examination of the succession of building elements, the original floor plan of the *magkipeion* can be restored with relative certainty (Fig. 11). Although it appears to have been subjected to major alterations on the interior, it has generally preserved its characteristic T-shaped outline. Originally the *magkipeion* was probably covered by two intersecting pitched timber roofs of equal height, of which only the northern section of the cross-arm and the bearing area of the rafters at the west end of the north wall have been preserved. The roof of the long arm must have formed a gable on the building's eastern face. The typology that emerges for the original building is noteworthy, with its cross-shaped roof covering its T-shaped ground plan. This roof's reference to the cross-shaped timber roof of the monastery refectory (for which we have proposed a date of 1512 in a recent article; see n. 13) is manifest. Also common to both buildings are the incomplete projecting trusses at the gables, a typical form during the early centuries of Ottoman rule in churches in the Balkans, but quite likely for Byzantine buildings as well (see n. 14).

Architect-MA in Conservation
plutheo@gmail.com

University of Patras
smamaloukos@geam-mnimeio.gr